

KÖRKÉP

Halmos Ferenc:

Illó alázattal

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

Normális dolognak tekinthető-e az, ha egy fiatal ember frissen szerzett diplomával a zsebében nem kap (tanári) állást? Ugye, nem? Pedig előfordul, holott — közismerten — pedagógushiány van, sok helyen csak képesítés nélküliekkel tudják betölteni az állásokat. Nos, *Halmos Ferenc* egyetemi végzettséggel — lényegében „képesítés nélkül”, mert nem a végzettségének, felkészültségének megfelelő helyen — dolgozott három évig egy Váci úti gyárban. Betanított munkásként. Születelt már ebből az élményből könyv; a László Bencsik Sándoré, aki szintén értelmiségi pályát cserélt fel egy időre a ladaszegező kalapácsra. Nyilvánvaló, hogy a két könyv között lényegi összefüggés van, s nem csupán az, hogy egyazon sorozatban jelentek meg. Meghatározónak a szerzők helyzetét tekintjük, azt a módot, amelyet Halmos Ferenc kötete első fejezetének címe (*Kiválva, elvegyülve*) fogalmaz meg. Ez a megfogalmazás ugyanis egyszerre utal a tudatosságra, amellyel a szerzők a helyzetüket átélik, és ugyanakkor kívülről is szemlélik, de a körülmények általi determináltságra is (tudnillik csak kényszerűségből vállalták). A téma azonossága mellett azonban lényegesebbnek tűnik a két szerző, illetve könyv közötti különbség. Mert míg László Bencsik csupán egy brigád, egy tucatnyi ember sorsát mutatja be — igaz, hogy azt részletezve, mikrorealizmussal —, addig Halmos Ferenc egy egész gyár, sőt kis általánosítással egy egész iparág helyzetéről ad tudósítást. Könyve éppen ezzel a tőbblettel lesz aktuális és katartikus hatású.

Hogy mivel éri el ezt a hatást? Mindekelőtt azzal a döbbenettel, amit maga a szerző él át, amikor belép az üzembe! Először csak azt tapasztalja, hogy a munka (edzés, hegesztés, lágyítás stb.) rendkívül nehéz, mert lehetetlenek, elmaradottak a körülmények. A gyár egyszerűen egy ócskavastelep, század eleji gépekkel, már régen túlhaladott technológiával. Igen, de ezekkel a termelőberendezésekkel, s állandó munkahiány mellett is erősen feszített exportterveket kell teljesíteni! Halmos Ferenc szociográfusi-írói módszere rendkívül egyszerű és praktikus, a személyestől halad az általános felé. Leírja a látványt, aprólékos részletességgel a munkafogásokat, amelyeket végz, s csak a későbbiek folyamán magát

a termelési folyamatot (fűrőgyártás), amelynek részese. Elemzi önmagát is az új helyzetben, hiszen rendkívüli az neki is az egyetem után. Figyelme, érdeklődése fokozatosan mélyül és távol előbb a közvetlen munkatársaira, majd az egész gyárra, ahogyan hozzászokik, hozzáadódik a munkához, ahogyan a munkatársak, az üzem be- és elfogadja.

Hogy miért tartjuk ezt fontosnak? Mert ez adja meg a könyv személyes hitelét! S persze a szociográfiáét is. Ezt csak az értékeli igazán, aki maga is átélt hasonló folyamatot. Mert egy ipari üzem minden, csak nem romantikus. Halmos könyvének egyik legnagyobb értéke, hogy eloszlat mindennemű rossz mítoszt, amely „A” munka és a munkásetelforma körül lengedez — különösen bizonyos értelmiségi körökben. A munka ugyanis messzemenően nem „hósi tett”, de — bármilyen keserves is kimondani — kényszerűség. Már tudniillik az a munka, amit ő végzett a gyárban, amit a segéd-, a betanított, de a szakmunkások egy része is végez. Ez ugyan nem cáfolja meg azt a tételt, hogy a munkások — általában — szeretnek dolgozni. Csakhogy csupán egy töredéküknek adatik meg az alkotó munka öröme; az hogy jól szervezett körülmények között láthassák, érthessék is a folyamafot, amelynek részesei. Halmos, miután felengetett benne az a sokkhatás, amelyet a munkába — üzembe — lépés okozott, teljes figyelmével a munkatársai felé fordul. Örömmel tapasztalja, hogy hamar befogadják, hogy megnyilnak előtte, elmondják gondjaikat, életüket. S éppen ez okozza a fentebb említett katarzist. Munkásnak lenni nem mindig választott hivatás, hanem sors, amibe belekényszerülnek az emberek. Ez a szó (*a kényszer*) többször is előfordul a könyvben. Például amikor a túlórákról ír, illetve arról a szervezési, termelési anarchiáról, amely arra kényszeríti a munkásokat, hogy a hónap elején „erejüköt kimerítve „ráhajtsanak”. Ezt a jelenséget kétféle minőségben, illetve látószögből is átéli, megvizsgálja a szerző: mint betanított munkás, később pedig mint diszpécser, az üzem vezetőségének egyik tagja. Ez utóbbi pozíciója segíti azokhoz a lényegi felismerésekhez, amelyek nélkül talán meg se születik ez a könyv, s ha igen, bizonyosan másként írja meg. Mert ha lehet, a közép- és kisvezetők helyzete még rosszabb, mint a munkásoké. Igaz, hogy anyagilag valamivel jobb helyzetben vannak, a nehéz fizikai munkától is megszabadultak, ám idegi-lelki megterhelésük szinte elviselhetetlen. Ütközőpontban vannak, mert úgy kell képviselniük a vállalat érdekeit a munkatársakkal szemben is, hogy a minőségi

munka feltételeit — önhibájukon kívüli okok miatt — nem tudják megteremteni. Az az üzem például, ahol Halmos dolgozott, lerobbant, lezsarolt gépparkkal, állandó létszámhiánnyal, ugyanakkor állandóan szigorított normával lehetetlenül növelt követelményeket kénytelen teljesíteni. Márpedig az objektív körülményeket a lelkesedés nem képes megváltoztatni. Látják, tudják ezt a munkások, akik egy idő után, végképp lemondva a beleszólás jogáról (miután többször tapasztalták, hogy eredménytelen), csupán a saját érdekeikkel, például az órabéremeléssel törődnek. A szerző vitatkozni próbál velük, amikor oda kerül, később azonban, ahogyan megismeri őket, a sorsukat, indítékait, egyre erősebben azonosul velük. Ezek a beszélgetések (az üzemben, kocsmákban, horgászat közben stb.) adják a könyv gerincét. Halmos három évet tölt el a gyárban, s ez az idő bőségesen elegendő ahhoz, hogy felismerje a különböző típusokat és konfliktushelyzeteket. Közhely, de nem árt újra és újra tudatosítani, hogy a munkásság nem homogén, egyszínű tömeg. A legértékesebb és a legművészebb az a réteg, amelyet hajdan, de gúnyolódva még ma is „munkásarisztokráciának” neveznek. Ők azok, akik szeretik és értik is a szakmájukat, akiknek ambíciójuk van, akik újításokon, a termelés racionalizálásán törnek a fejüket, akiket elkeserít, dühbe gurít a minőségromlás, az anarchia és az igazságtalanság. Ők azok, akiket érdekelnek a technikai újonságok, akik hajlandók megismerni az új gépeket, megtanulni az új eljárásokat, s ha kell, napokat töltenek el a gyárban. Öntudatosak, mert tudják, hogy mennyit érnek, hogy nélkülük, szakértelmük és ügyszeretetük nélkül bajba kerül az üzem. S éppen ez a réteg megy tönkre — figyelmeztet Halmos —, mert az irracionálisan megemelt tervek, a jó munka feltételeinek hiánya erkölcsi és intellektuális váltságba sodorja őket. Sipos Pista, a fiatal művezető, aki szerelmese volt a szakmának, hirtelen megöregszik, gyomorfekélyt kap, s több időt tölt a kórházban, mint a gyárban. „Körülbelül ott tartok, hogy elveszítettem az önbizalmamat. Nem akartam én kiemelkedni mint vezető ember. Ott akartam maradni, azoknak segíteni, akik közül kijöttem. Sok esetben most is megkapom, hogy melóspárti vagyok. Nem szégyenlem, mert ez nem szégyen, csak a mások szemében időnként szálka” — panaszkodik Halmosnak sör mellett. Miért veszíti el az önbizalmát egy értelmes, lelkes becsületes munkásember? Mert lehetetlen helyzetbe kerül. Szinte krimibe — vagy ha úgy tetszik, bohózatba — illik például az a mód, ahogyan az automata-gépet „beüzemeltetik”. Igaz, ennek a ter-

melékenysége a többszöröse a réginek, de a konstruktőr szándéka szerint egy gép-sor, egy (korszerű) termelési folyamat részeként kellene funkcionálnia. Az üzem, azonban — mint mondtuk — elmaradt, toldozott-foldozott, ócska gépekkel dolgozik. Így aztán egyszerűen nem tudják „kiszolgálni” az új csodamasinát. Könnyen ki lehet találni, hogy mi lett a sorsa... Egy ideig még erőlködtek vele, aztán sorsára hagyták, s ott rozsdásodik a több millió... Mindezt természetesen a munkások is látják, és nem értik, mert nem is érthetik. Rezignáltan legyintenek, vagy káromkodnak.

A második típus a betanított munkásoké, akik (noha szakképzettségük nincs) a több éves tapasztalat alapján jól ismerik az üzemet. Becsületes és szorgalmas munkásemberekről van szó, akik — ez is paradoxon — nincsenek érdekelve a termelés növelésében. Csak keresetet, munkát jelent nekik a gyár, s szinte mindegy is, hogy hol dolgoznak, mert azt a két-három munkafogást bárhol el tudják sajátítani. A cél: minél több pénzt keresni, s mindenáron. S minthogy csak a fizikai munkaerejükre tart igényt a gyár, nincs áttekintésük a dolgokról, beleszólási lehetőségük még kevésbé, a közvetlen vezetőiket okolják az anarchiáért, sorsuk alakulásáért. Már az is óriási erőfeszítést jelent nekik, hogy a munkaerejüket újratermeljék.

Ebbe beleértendő a család is, amelynek lakást kell teremteni, a gyereket felnevelni. Sokan házat építenek, s már negyvenévesen fáradtan várják a nyugdíjat. Kulturálódásra, művelődésre sem erejük, sem igényük, sem idejük nem jut. Társasági életet is a kocsmákban élnek, mert — ahogyan az egyik munkás elmondta —

itt vezetik le azt a feszültséget, amely felhalmozódott bennük az üzemben. Ezt nem akarják hazavinni a családba, ugyanakkor a család nem téma ezeken a kocsmai „termelési értekezleteken”. A családok nem járnak össze, barátságok nem szövődnek, csak haverságok. Ezek az informális kapcsolatok viszont erősek és hatékonyak. „Haveri alapon mindent el lehet intézni”. Halmos minden interjúalanyától megkérdezi, hogy miért iszik — mert mind iszik! „A kilátástalanság sohasem elviselhető, Ferkó. Egy viszonylag normális gondolkodású ember tudja, hogy a képességei meddig érnek; tovább már nem tud fejlődni, mert erre lehetősége, módja, akarata, ereje, ideje nincsen, de előtte áll még, nem tudom, tizenöt vagy húsz esztendő, amit ebben a kilátástalanságban, ebben a helyzetben kell végigélnie. Gondolkodjunk csak a fejével! Húsz éven keresztül a kemence mellett, és edzeni kell a fűrót napi nyolc, tíz vagy tizenkét órát. Abban a negyven- vagy ötvenfokos hőségben, abban a sópárában, ciángözben, és így tovább. Ahhoz, hogy ezt megváltoztassa, ezt meg ezt kellene elvégezni, de már nincs hozzá ereje. Tehát arra van kárhoztatva, hogy ezt csinálja. Hát ezért nem az a legszebb perspektíva. Akárhogyan nézem. Így van? Ha iszik egy kis alkoholt — nem sokat —, könnyebben el tudja viselni addig, amíg felébred, aztán megint belekerül a taposómalomba, és az így megy, és őrlődik szépen, telnek a napjai. Azt az embert se lehet kárhoztatni, aki így gondolkodik, mert ebben az országban van négymillió munkás, hát a négymillió munkásnak meg kell maradnia, mert ha nincsen, akkor ki termeli meg azokat a javakat, amik előteremtik azt, hogy továbbfejlődjünk? Ezeket a munkákat pillanatnyilag így, később mit tudom én, jobban, aztán még

jobban el kell végezni. És erre embereket kell találni, nevelni. Az ember termel, de őt is termelik, termelődik is. Olyanná, amilyen a munkája. Amíg az ilyen munkára szükség van, addig ilyen emberekre is” — mondja Lehoczki Jenő, akinek a gép levágta az ujját. Az idézetet kommentár nélkül ajánljuk a közművelődés szakembereinek figyelmébe! A munka a meghatározó, a munka körülményeié. S mindaddig, amíg ilyen mostoha körülmények vannak, ki fog termelődni az a (harmadik) munkástípus is, amelyet általában „lumpennek” szoktunk nevezni. Amíg sem a munka, sem a közösség nem köti az embert — mert mivel, miért kötné? —, addig mindig lesznek, akik könnyű habként sodródhatnak az árral, csak a mának élnek, és felelőtlenül. Ők azok, akik felvillannak az üzemekben, s két-három nap, hét, esetleg hónap múlva odebbállnak. Halmos nem sokat foglalkozik velük, mert megismerhetetlenek, megragadhatatlanok. Számuk azonban nem kicsi, s mit sem ér, ha csupán moralizálunk felőlük.

Külön tanulmányt érdemelne a „felső” vezetés és a munkások viszonya. Óriási a szakadék a két réteg között, s ezt a munkások rezignáltan tudomásul veszik, noha nem indokolja semmi. Sőt! A sokat emlegetett üzemi demokrácia tényleges érvényesítése minőségi változásokat hozhatna a termelésben, a munkamorálban és a hatékonyságban. Abban a gyárban, ahol Halmos dolgozott, az igazgató diktatorikus eszközökkel vezetett. Beosztottjait lebecsülte, sértegette, s demagóg módon a „munkások pártján állt.” Hogy ez miért demagógia? Mert közben semmit sem tett a munka feltételeinek a javításáért, sőt ő kényszerítette rá munkásait — direkt és indirekt módszerekkel — a mutatók, jelentésének meghamisítására, a hó végi hajrákra, túlórázásokra. Ez a módszer szüli a kollektív felelőtleniséget is, hiszen a bajba jutott, szorongatott kis- és középvezetők mindig „fölfelé” hártják a felelősséget. Ahonnan aztán egyetlen mozdulattal visszapöccentik. Ebben az ördögi körben mindenki és minden károsodik; a termelés maga, a minőségi munka, a gyár hírneve, a munkamorál, az üzemi demokrácia, az emberek fizikai és szellemi energiái — egyszóval mindaz, ami érték, amely alapja lehet egy értelmesebb, szebb társadalomnak. Halmos Ferenc eleve tudta, hogy nem marad nyugdíjig a gyárban. Ez — az ideiglenesség tudata — hatalmas lelki-erőt, energiatartalékot is jelentett számára. Ő azonban arra használta fel, ami a legnemesebb értelmiségi (pedagógusi) hivatás: szólt azokért, azok helyett, akik lehetővé tették, hogy elvegyüljön, és kiváljon közülük...

(Szépirodalmi, 1979.)

Horpácsi Sándor

Krétakor

Jelentős, szuverén költői világot teremtő alkotóként üdvözölte a kritika 1961-ben Cselényi László csehszlovákiai magyar költő első kötetét. Tehetsége, újat akarása a szubjektum erőteljes kifejezésére való törekvése már a *Nyolcak* 1958-as antológiájában közzölt verseiben is megmutatkozott. Induláskor hangját a fiatalos kedv, az egyértelmű lelkesedés jellemzi: „... az ég dühöng és úgy tűz, hogy menni kell/ Előtted im a nagyvilág nem érheted be ennyivel”.

A *Krétakor, avagy lehetőségek egy elképzelt szöveghez* című új gyűjtemény, amely egyrészt válogatás az 1961-es *Keselylábú csikókorom* és az 1965-ös *Erőd* című kötetek anyagából, másrészt két nagy ciklus — az *Összefüggések, avagy az emberélet útjának felén* és a *Kiegészítések, avagy a történelem kerekében* — verseivel számol be Cselényi László új törekvéseiről, eredményeiről; árnyalt költői világképről, a konkrét jelenségek, problémák iránti fokozódó figyelemről beszél.

Tulajdonképpen új alkotásnak mondhatjuk a kötet első részét, az *Erők, avagy legenda az ifjúság vizéről* című ciklust is: a versek elrendezése egységes művé kívánja változtatni az összeállítást, a sajátos számozás eleve figyelmeztet a szimmetrikus szerkezetre, s arra, hogy Cselényi a kötet rész központi helyén levő *Napének* című többszáz soros költeményben összegzi az 1956—61 közötti évek emberi-művészi tapasztalatait. Hatalmas ívű a gondolat, amellyel a teljességet igénylő költő („készlődünk a csillagok felé szétszórni szép fajunk / A mindenségben hasztalan szívod a vért szívünk alól / Szaporodunk, gyarapodunk bennünk a végtelen dalol”) a mindennapok tapasztalatainak megmutatása útján eljut a választás kérdéséig: „Kettéhasadt a föld világok követelik: válasszatok / Csilingelnek az esti égen a csillagok: válasszatok / Dübörögnek a nehéz tankok dörömbölik: válasszatok”. A döntéstől tehát az ember léte, jövője függ, s Cselényi találó költői képeivel érvelve egyértelműen jelzi a helyes választ.

Ez a vers szinte minden olyan jellemző, s végletesnek is nevezhető vonást magában hordoz, amelyet a korszak többi alkotásánál és a későbbi műveknél is megfigyelhetünk. Az apró jelenségek egymás mellé sorolásával és a „radioaktív-sugarak vak orgiáival” egyformán találkozunk, nem okoznak töredést a ritmusváltások, a hosszú, Füst Milánra emlékeztetően elnyújtott sorokat rövid, páros rímű vagy szavanként tördelt sorok követik. Változatosak a költői eszközök — sajnos, nemegyszer ezek, s nem a gondolat viszik előre a verset: „s minden ami él lázban ég / mert élni jó, mert élni szép”, „aszszonyt ölelni lázasan / s élvezni, hogy mily láza van”; előfordulnak súlyos képzavarok: „Megbomlott cimbalom az ég tüzet lehel”. Az ilyen hibáknak az eredménye az is lehet, mint a *Rapszódia a bodrogközi szélről*-ben, hogy a könnyű tollal egymás alá rótt rímek után a vers erőltetetten előremutató, súlytalan befejezést kap: „Süvít a bodrogközi szél / Alakul benne a világ”. A *Gömör népe* viszont megrendítően szép vers, és ugyancsak az a riportelemeket balladai hangú sorokkal keverő *A vonat este Prága felé indul*.

Az *Összefüggések, avagy az ember életútjának felén* című, 1960—1974 között írt ciklus kis túlzással egyetlen hatalmas, s a csehszlovákiai magyar irodalomban egyedülálló formakísérletnek tekinthető. Hogyan állnak össze egészé, összeállnak-e a prózai és a lírai szövegrészek, az egymás mellé, alá

tördelt, felbontott, egymást kiegészítően komponált szavak, a váratlan asszociációk, s az érzékelhetően minden érzelmi-hangulati, gondolati kapcsolatot nélkülöző képek? A részletek, a versciklus egésze jellemzően egymás mellé sorolva tarthatják-e pilléreként a Gömör és Párizs közötti képzelt hidat? Egyes motívumok ugyanis a franciaországi tartózkodásokra utalnak, mások újra a „Duna-part / sárba süppedt alkonyok” hangulatát idézik. A hid egyszerre lehet a kapcsolat és a távolság jelképe: nem véletlen, hogy Dante *Isteni színjátékának* sorai többször felbukkannak a ciklusban, s a kötet rész a születésnap — tehát az „emberélet útjának felén” elvégzett számvetés — említésével zárul. A XX. századi világirodalom nagy alakjait — Eliot, Ezra Pound, James Joyce művészetét — pedig egyrészt teljességre törekvéssel, a világ megéneklésének szándékával, másrészt a mű sajátos nyelvi szerkezetével, megoldásaival idézi.

Közben mindvégig érzékelhető marad a távolság is „sohónaposszobái”, s az otthon között, ahol a költő „néző utód akár egy őrszem” akkor is, ha „Vigyázok, s nem tudom mit is vigyázok örökölttem / Ámbár egy sírhelyet magam is nekem is van földem”.

Sikerrel járhat-e a kísérlet, amely erősen kapcsolódik a hatvanas évek (főleg) Franciaországból kiinduló neoavantgard törekvéseihez, a szavak részben játékos, részben nagys is gépies, a számítógépes lehetőségek által inspirált kombinációján alapuló alkotómódszerekhez? Akkor is sikerről beszélhetünk, ha ez csak közvetett, ha az eredmények elsősorban a későbbiekben használhatók majd fel. Mert az *Összefüggések...* úgy érzem, minden értéke, részletszépsége ellenére nem egységes mű, az önmagukban esetleg sikeres megoldások sem erősítik, hanem gyöngítik egymás hatását, széttördelik az egészet (de ezzel nem adják az elemekre szétsett világ adekvát ábrázolását). Egy-egy részlet, hogy Cselényi egyik képét idézzem, olyan szép mézsköre emlékeztet, amelynek sima lapjára kitűnően tapad a festék — s kiderül, hogy a költő (akáram mondani, a litográfus) erre, ahelyett, hogy zsiros krétával rajzolna, vésni akar: „Vési a lét litográfiját...”

Ilyen vésések a századelő képverseire is emlékeztető tördelési formák, s a szókombinációk, amelyekben, ha akarjuk, sokféle jelentés rejlik, de ha a szövegrészlet nem erősíti az egyiket, a hatás eltűnik, a részlet legfeljebb találgatásra ösztönöz (el él vezeti, szigorúan elvi selhetetlen, elkábított egy rák-patt stb). Az értelmezés lehetőségei akkor adottak valóban, ha logikus, érzelmileg hiteles út vezet a választáshoz, mint: „Pazarolja most is kovakincsen / combjai ha szétveti kitágul / Laktak itt két szerezők, akik / nem is merte egy mást soha senki...”

A nyelvtani lelemények, a sokszor nem is olyan újnak, nemegyszer viszont túlzottan is spekulatívnak tűnő megoldások között meggyőző sorok, erőteljes képek (1/1/3, 1/2/2, 2/1/1, 2/1/2, 2/2/3 stb). Ahogyan a *Kiegészítések...* korokat, alkotókat (Dosztojevskij, Beckett, Füst Milán) idéző verseiben, vagy a riportrészletekkel, s a pusztulás és a hazatérés képeivel az 1965-ös árvízét idéző *Jelen és történelem* című ciklusban is. Es ezek a képek, sorok, amelyek mögött ott a teljességében átélt élmény, teszük hitelessé, Cselényi László további költészete számára is biztatóvá a verszáró sorokat: „Szemében még a föld ahol / az út pora / az ég sara / egyet azonban biztosan: / se jelen / se tört / élni kell”. (*Madách, 1978.*)

P. Sz. E.

Humor és satíra
Mikszáth korában

A könyv címlapjáról jól ismert arc tekint ránk: a nógrádi embernek oly kedves „nagy palóc”, Mikszáth Kálmán képe. Fokozott érdeklődéssel vesszük hát kezünkbe a kötetet, amelynek szerzője a magyar satirikus irodalom jeles ismerője, de aki ugyanúgy otthonos a filmkomikum berkeiben is (e témájú korábbi művein kívül 1978-ban a magyar filmvígjátékokról és Chaplinról is jelent meg kismonográfiája).

Noha a cím Mikszáth korára utal, a vizsgált anyag ennél jóval nagyobb időhatárokat fog át. A század közepétől tekintti át a magyar humor és satíra problematikáját, 1900-al bezárólag. A dátumok kijelölése igen nehéz. Mint ahogy a szerző korábbi kötetében (*A magyar satíra száz éve*. A tizenharmadik század ötvenes éveitől a tizenkilencedik század ötvenes éveig sem tudta szélesen meghúzni a határokat, hiszen abban szó esett Madách, Arany, Széchenyi írásainak ilyen jellegéről, ebben a monográfiában is van továbblépés: Hercegh Ferenc életműve éppúgy átnyúlik a századfordulón, mint Gárdonyi, Tömörkényé stb; hiányoznak viszont olyanok, akiknek írói pályája szintén ekkor indult, de humoruk, satírájuk jellegzetességei miatt inkább a huszadik század első évtizedeihez sorolja őket Szalay (Ambrus Zoltán, Lovik Károly, Molnár Ferenc, Heltai Jenő stb.) Sejtethetőleg velük majd a szerző satíratörténeti monográfiájának harmadik kötetében találkozunk. (A hiányukat helyenként sajnáljuk a könyv olvasása közben.)

Szalay Károly értelmezésében a satíra és humor nem pusztán irodalmi műfaj, nemcsak a szórakoztatás eszköze. Egy-egy történelmi korszak sajátosan visszahat az akkor keletkező irodalmi alkotásokra; ezekben a művekben visszatükröződik a kor hangulata, politikai küzdelmeinek, társadalmi-gazdasági fejlettségének képe. Különösen érvényes ez a satirikus és humoros művekre. Szalay is azt kutatja elsősorban: hogyan adják vissza a 19. század második felének magyar történelmét az említett jellegű alkotások.

Ennek megvilágítására igen változatos műfajú irodalmi termékeket sorakoztat fel. Satirikus és humoros regények, vígjátékok, humoreszkek, karcolatok, elbeszélések, paródiák stb. állnak a vizsgálat előterében — sőt bizonyos esetekben olyan művekről is szót ejt, amelyek nem a témakörhöz tartoznak, de a bennük rejtőző satirikus elemek miatt utal rájuk.

E megközelítési módból művének előnye és hátránya is származott. Előnye, hogy olyan íróról is szól, akiknek nevét nagy ritkán halljuk, vagy csak irodalmi kézikönyvekben találkozunk velük. Ilyen megközelítésben viszont felkeltik érdeklődésünket, és a közölt szemelvények után szeretnénk az egész művet elolvasni. (Feltéve, ha hozzájutunk a könyvtárakban.) Hátrány viszont, hogy így rendkívül zsúfolttá válik a kötet; Szalay nehezen tud megbirkózni a hatalmas anyag- és adathalmazzal, kénytelen apró fejezetekre tagolni munkáját, és az ekként szétszabdall szerkezet helyenként töredezetté, nehézkessé teszi művét.

Három alapfejezetet alakított ki a szerző. Az első a szabadságharc utáni szatírával és humorral, illetve annak újjászületésével és bizonyos fokú polgárosodásával foglalkozik. Itt terjedelemben Jókai kapta a legtöbbet, akit kortársai „A legnagyobb magyar humorista” címmel tüntettek ki. Az ő szatírája idillikus, romantikus, célja elsődlegesen a nemzeti szellem ébren tartása, az abszolutizmus nehéz éveinek megkönnyítése. Arany László a *Déliabok* hőisében már a korszak másfajta hangulatát jelzi, leszámol a Jókai-féle idillekkel, illúziókkal, keserű, kiábrándult hangja előrevetíti a magyar nemesi társadalom reménytelen jövőjét. Ebben a fejezetben kapott helyet Tolnai Lajos is — akit ugyancsak fel kell fedoznünk újra magunknak. Az ő műveiben már semmi jóindulatú, együttérző hang nincs. A feudális társadalom meg-

oldhatatlan ellentmondásait mélyen látó és átérző írói alapállás az övé. E rész utolsó egysége a magyar szatirikus színpadi alkotásokkal foglalkozik. (Véleményünk szerint túlzott terjedelemben: olyan sok nevet, színművet említ ugyanis igen részletes idézetekkel, amelyek összességükben a magyar szatíra történetében jelentéktelen szerepet játszanak.)

A második fő részt Szalay Károly teljes egészében Mikszáth műveinek szenteli. Sajnos, terjedelemben éppen ez a legkevesebb, noha tudjuk, nem minden a mennyiségi mutató. Már a cím sem egyértelmű — „A nagy polgári szatíra megteremtése.” A félreértés ott van, hogy egyhelyütt Mikszáthot már nem a nagy polgári, hanem a nagypolgári szatíra megteremtőjének nevezi, ami alapvető különbség, és ilyen formában elfogadhatatlan is! Részletesen sorra veszi a mikszáthi életműben fellelhető szatirikus és humoros elemeket, azok megoszlását, jellegzetességeit. Jelentősebb műveket külön is elemez (Beszterce ostroma, Új Zrínyiasz). Külön említi a stíluskomikumot (névhumor, komikus szójátékok stb.), ahol több erőltetett példával is találkozunk, éppen a Mikszáth alkotta nevek komikus hatásának elemzésekor.

Kevésnek találjuk a Mikszáth politikai jellemzéseiben, karcolataiban levő szatíra vizsgálatát is. Pedig ezekben — főleg a kor politikai szereplőit bemutató írásokban — rendkívül éles, minden baráti viszony ellenére kemény, szatirikus stílus uralkodik. (Például megyei vonatkozásai

miatt is érdekesek a Pulszkyakról írt tárcái.) Úgy véljük, nemcsak a szülőföld iránti büszkeség mondatja velünk, hogy kevés teret kap itt annak a humornak a kiemelése, ami sajátosan nógrádi, speciálisan palóc, amit csak innen, a „görbe országból” vihetett és vitt is magával Mikszáth.

A harmadik fő részben Szalay Károly a század vége polgári szatirájából, s annak megoszlásáról ír. Ebben a korban együtt szerepel már Tömörkény és Gozdsu Elek realista prózája, Herczegh Ferenc Gyurkovics-lányok-féle érzelgős dzsentrihumora és Gárdonyi göregáboros szellemtelensége. E rész legjobb egységei a magyar szatirikus sajtóval foglalkoznak. A lapok áttekintése tömör, lényeges elemeket ragad meg, jellemzései találóak, a szerkesztőkről, rovatokról, a figurákról, az újságok hatásáról írottak igen pontosak, bár helyenként az idézetek kiválasztása nem szerencsés.

Szalay Károly műve végső soron sikeres kísérlet a dualizmus korában oly jelentős magyar szatirikus irodalom eredményeinek összegzésére. Példáinak egy része újrafelfedezés, elemzései sok esetben meglepően érdekes jelenségekre hívják fel az olvasók figyelmét. Különösen jól sikerültek európai kitekintései, amelyekkel még élesebben tudta a magyar humoros és szatirikus alkotásokat jellemezni. Kár, hogy stílusa nem kiérlelt, a gyakori szóismétlések, pongyola mondat-szerkesztések sokat rontanak a mű színvonalán. (*Magvető*, 1978.)

SDM.

Valentyin Raszputyin:

Isten veled, Matyora!

Az olvasó már-már gyanakodva kapja fel a fejét, ha egy új szovjet író bemutatására bukkon kedvenc folyóirata olvasása közben. Jogos-e az aggodalma? Bizonyos fokig igen, hiszen előfordul, hogy az érdeklődés előterébe került alkotóknak a nevét aztán többet nem hallani. A magas színvonalú átlagból természetesen akadnak olyan kiugrások, amelyek tartósak maradnak. Gondoljunk például csak a közelmúltból Suksin, Okudzsa, Bikov vagy a legutóbb bemutatott Trifonov nevére.

Az író, akiről most kívünnünk szólni, nem szorul különösebb ismertetésre, „új”-nak sem nevezhető, de körülbelül most vált véglegesé, hogy a mai szovjet irodalom legjobbjai között a helye: Valentyin Raszputyin. A magyar olvasó már korábban megismerhette őt. Megjelent a *Végnapok* című kisregénye, majd előbb a Szovjet Irodalomban, később önálló formában az *Élj és emlékezz!* című regénye, s végül ugyancsak az említett folyóiratban az *Isten veled, Matyora!* című alkotása is. Három mű már mindenképpen elegendő alap a minősítésre.

Valentyin Raszputyin helye — ha valamilyen erőltetett kísérletet teszünk a csoportosításra — az ún. falusi próza képviselői között van. Regényeinek eseménye — fordulatai is az átalakulás, a felbomlás folyamatában álló falu keretei között zajlanak. De mint minden jelentős alkotónál, Raszputyinnál sem pusztán csak erről van szó. Hősei mindig olyan fordulóponthoz érnek el életükben, ahol a döntés, a választás, változtatás már nemcsak a falusi ember számára meghatározó, hanem az olvasó számára is lényeginek minősül.

A *Végnapok* eseményeiben egy haldokló öregasszony gyermekei állnak az olvasó ftélőszéke elé. Noha annak, a sokmindent átélő, az életét átdolgozó öregasszony alakja a legtisztább. A többiek a változások, az átmenet korában nőttek fel, életük alakulása még felemás: meghatározzák a mélyről, az ősi paraszti múltból hozott s ösztönné vált beidegződések. Am jelen vannak a technika és a haladás tényezőinek követelményei is: a gondolkodásmód átalakulása, idegenkedés a hagyományos paraszti munkától stb.

Az *Élj és emlékezz!*-nek is a falusi környezet csak a kerete. A téma megdöbbentően izgalmas: egy szovjet katona a háború utolsó napjaiban nem megy vissza a frontra a kórházból, hazaszökik falujába, vagyis dezertál. (A regényről részletesen a Palócföld múlt évi 2. számában írtunk — A szerk.) Raszputyin nemcsak azt mutatja be, miként válik ez az eredendően tisztességes ember szinte önmagát elpusztító, kivert állattá, hanem tragikus ellenpontként egy nagyszerű nőalakot is formál, Nasztyonát, a mai szovjet irodalom egyik legtökéletesebb, legigazibb alakját.

Az író előszeretettel választ művei főhőseinek asszonyokat. Erről ő maga így vall: „Engem mindig vonzottak, mondtam is már, az egyszerű asszonyok, akikben sok az önfeláldozás, a jóság, akik meg tudják érteni mások baját. Az emberben sok függ attól, milyen viszonyban van embertársaival. Az elidegenedés a legvesélyesebb, ami kialakulhat egy ember jellemében, ha bizonyos körülmények közé kerül. És sajnos, gyakran tapasztaljuk, hogy az egyik ember nem hallja, vagy nem akarja hallani a másikat... Az asszonyok megrendítően érzékenyek mások bajára — erről akartam írni, ezt akartam elmondani...”

Nem véletlen, hát hogy az *Isten veled, Matyora!* fő alakja ismét egy nagyszerű öregasszony, Darja. A színhely az író szülőföldje, Szibéria, egy kis falu, Matyora, amely pusztulásra van ítélve. Egy erőmű építéséhez felduzzasztott Angara hamarosan előnti azt a kis szigetet is, amelyen ez a régi-régi kis fa-

lucska van. Az ott élőknek költözniük kell, be a városba, modern körülmények közé. Mindenki másként fogja fel a váratlan eseményt, de menni kell. Ennyi talán a dióhéjnyi történet. Ami a lényeg: az írói szándék kibogozása, legalább olyan magas hullámokat kavart, mint amilyeneket majd az új erőmű betonfalához szoruló Angara fog toronyosítani. Sajnálja-e Raszputyin a régi falusi életet, jobbnak tartja-e a modern, a mai civilizációnak megfelelő életmódnál? — tesz fel a kérdést az olvasók. Raszputyin szerint tehát jobb a faházakban élni, mint a központi fűtéses modern lakásokban, inkább mentse meg a termelni már képtelen közösségeket, mintsem hozzanak létre új, millióknak jobb körülményeket biztosító műszaki létesítményeket?

A kérdések élesek, valóban el is hangzottak — ha nem is ilyen formában, de gyakran még élesebben — a regény megjelenése után. Raszputyintól távol áll a múlt konzerválása. Tudja, hogy a fejlődés folyamatát megállítani, sőt még csak lassítani sem lehet, még ha jó is lenne olykor-olykor. Ő pusztán a kivészó emberi értékekért aggódik: a régi orosz faluban fellelhető emberi összetartásért, a közösségi szellemért, a segítőkészségért, a más sorsáért érzett felelősségért, a természet szeretetért és védelméért — vagyis mindazokért, amelyek végső soron nemcsak egy falusi közösségre jellemzőek, hanem általában minden emberi közösségre is. Raszputyin kicsit távolról, bizonyos iróniával szemléli hőseit. Megérti, sajnálja őket, de egy bizonyos ponton túl már nem ért egyet velük. Így válik a főszereplő Darja alakja is egyre ellentétebbé, így válik ki görcsös ragaszkodása múltjához ellenérzésünktől. S ez az írói megközelítési mód még hatásosabb lehetne, ha Raszputyin nagyobb hangsúlyt adott volna az „ellentábor” bemutatásának. Ha egészen pontosan tudnánk, s olyan fajsúlyú alakok számból hallanánk az elárasztás megmagyarázásának, az új telepre való költözködésnek mélyebb okait, mint Darja. De csak felszínes utalások, szólamszerű érvek sorakoznak fel ezen az oldalon: ez pedig kevés ahhoz, hogy az írói szándékot maradéktalanul elfogadjuk (s ezért merülhetnek fel a korábban említett kérdések is).

Ezt a hiányérzetünket pótolja azonban Raszputyin nagyszerű stílusa. Kétségtelen, hogy a jelenkori szovjet prózában azok közé tartozik, akik a legjobb, legtisztább régi orosz irodalmi nyelven írnak. (Szovjet Irodalom, 1979/1—2.)

(salgói)

RAJZOK kiállítás, Miskolc

Kilencedik éve rendezik meg Miskolcon, a RAJZOK kiállítást, mely a kezdetektől lényegileg azonos elv szerint szerveződik: az észak-magyarországi terület művészeinek bemutatkozási lehetőségeként, e sort néhány meghívott budapesti művészellel kiegészítve.

Harmincnégy művésztől kilencvenhárom alkotást láthatunk, amelyek stílus-, művészi, kvalitás- és megközelítésbeli eltéréseket mutatnak. Bár a mesterek jó részénél a rajzi tudás vitathatatlan, mégis a művészi színkörül észlelhető a legtöbb probléma. Néhány művész használja csak a rajzi eszközöket sajátos, a rajz műfaji sajátosságainak megfelelő formájában, tartalmi töltéssel gazdagítva. *Lóránt János* tömör, jelzészzerű ceruzarajzai önálló formanyelvi elemet képviselnek, a művész munkásságában festményeivel egyenértékűt alkotva. *Czinke Ferenc Villanások* című lapjain a személyes vallomás erejével szól a történelmi esemény emberformáló lendületéről. A bodzatinta mély tónusa, a feledés, az emlékképként felködlés líraiságát idézi.

Blaskó János szép tájrajzai a művész eredendő lírai alkatáról árulkodnak. *Bálfányos Huba* különösen finom, érzékeny vonalvezetésű rajzai itt is az emberről vallanak, tárgyainak tükrében.

Feledy Gyula könyvborítványzatokat állít ki, amelyek éles kontrasztot alkotnak a kiállítás előbb említett, az önálló rajz műfajába sorolható darabjaival. (Régóta szeretnénk megismerni a mester — egyike kortárs magyar művészetünkben azon keveseknek, akik tökéletes rajzi tudással rendelkeznek — érett korszakának rajzait, jó lenne, ha erre egy önálló kiállítás keretében mód nyílna.) *Iványi Ödön* rajzai festményeinek folthatását próbálják idézni, arról árulkodva, hogy a művész kizárólagosan festői vénával rendelkezik.

Az elmúlt években stílust teremtő két fiatal művész: *Szemethy Imre* és *Banga Ferenc* itt is a tőlük megszokott színvonalon szerepelnek. *Püspöky* lapjaira a különös cím (Büvös Árgyélus útjai) és a vonalvezetésében rejlő szépség hívja fel a figyelmet. *Mezey István* Egy rajztanár emlékére című lapján a mesterség szeretetéről vall a tárgyak képi átlenyegítésével. A vázlat műfaját idézik *Máger Ágnes* bukfencező figurái és *Varga Éva* krokijai.

A kiállítás egészében kamarakiállítás benyomását kelti, erősen eklektikus összképet adva; a szemlélődőben felvetődik tehát a kérdés: mi a célja, mit is akar elérni tulajdonképpen? Elsősorban az észak-magyarországi területen élő művészek rajzi seregszemléje kíván lenni, ami nagyon szép cél és szükséges is. Két-három esztendővel, sokszor évekkel korábban készült rajz azonban kevés ahhoz, hogy hű képet kapjunk az adott művész éves tevékenységéről, noha rajzi tudásukat, országos rangjukat tekintve megérdemelnek az alaposabb bemutatást. Továbbá: az „országos” művészek közül nagyon kevés szerepel rajzaival a kiállításon, ily módon nem is reprezentálhatják a mai magyar rajzművészetet, s ez — helyesen — nem is cél itt. A kiállító pesti művészek kevés szállal kapcsolódnak a városhoz, ezzel szemben van olyan művész, aki erősebben kötődik Miskolchoz (pl. *Rékassy Csaba*), mégsem állít ki. Kérdés tehát, hogy szükség van-e az ország más részein élő művészek meghívására; adna-e többet az eredetileg kitűzött cél bővebb és tökéletesebb megvalósítása. Úgy vélem, az utóbbi a nemesebb feladat.

A kiállítás másik kulcskérdése a megközelítésbeli eklektika: vázlatok és önálló rajzok szerepelnek egymás mellett, nem túl szerencsés társaságot biztosítva egymásnak. Tekintettel arra, hogy vázlatrajz-kiállítás nincs az országban sehol, különös élményt adna, ha Miskolcon ilyen jellegű műveket láthatnánk. Érdekes lenne ez azért is, mert az érintett művészek festményeivel, grafikáival találkozhatunk a téli tárlatokon, a grafikabiennalékon, a salgótarjáni tavaszi tárlatokon, s ha művészi ötleteik első, frissességében megkapó megnyilvánulásai is megismerkedhetnénk, szélesebb, átfogóbb képet alkothatnánk munkamódszerekről. A műhelymunka mindig izgalmas, sokakat érdeklő területe volt a képzőművészetnek, s ma az egyéniség varázsának növekedésével ismét előtérbe kerül. A kiállításnak ezt a megközelítési módját sugallja a tervezői telitalálatnak minősíthető katalógus, amely rajzi vázlatlombót idéz.

A felmerülő problémák ellenére az idei RAJZOK kiállítás válogatásában, összképében jobb, mint a tavalyi volt. A rendezés szép — bár szükséges lett volna a tágas, tér megosztása, hiszen a rajz egyetlen lehetséges megközelítési módja az elmélyült szemlélődés, erre pedig csak kis, intim terek adnak ösztönzést. Felvethető végzetül, hogy egy ilyen jellegű területi kiállításon a Magyar Képzőművészek Szövetsége Észak-magyarországi Területi Szervezetének és Miskolc városának erőteljesebben kellene bizonyítania (és főleg: gyakorolnia) mecénási tevékenységét, díjak alapításával és vásárlásokkal — ez feltétlenül növelné a kiállítás rangját is.

Krunák Emese

1960
11/11
67

78